

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України

В. О. Балух, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій

**КИЇВСЬКА
КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ
В КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Чернівці
Видавництво «Друк Арт»
2021

УДК 930.85(477-89)«08/12»(075.8)
Б208

*Рекомендовано вченою радою
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (протокол № 9 від 29 березня 2021 р.)*

Рецензенти:

- Герчанівська П. Е.** – доктор культурології, професор, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
Капелюшний В. П. – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Реєнт О. П. – доктор історичних наук, професор, Інститут історії НАН України

Балух В. О.

Б208 Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації / В. О. Балух, В.П. Коцур, М.Ф. Юрій.
– Чернівці : Друк Арт, 2021. – 688 с. : іл.

ISBN 978-617-7849-72-7

Книга містить компаративний аналіз культурологічних проблем давньослов'янського та українського культурного середовища з подібними тенденціями у європейських країнах в епоху Середньовіччя з метою довести присутність київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі.

Для науковців, викладачів і студентів закладів вищої освіти, громадських і політичних діячів, учителів шкіл, гімназій, ліцеїв і коледжів, журналістів, а також для тих, хто цікавиться культурним розвитком України в контексті європейського культурного дискурсу в епоху Середньовіччя.

УДК 930.85(477-89)«08/12»(075.8)

ISBN 978-617-7849-72-7

© В. О. Балух, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій, 2021
© ТОВ «Друк Арт», підготовка видання, 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	7
Вступ.....	9
Розділ 1. Феномен міфу як основа світорозуміння українців.....	12
• Прабатьківщина слов'ян: гіпотези та концепції.....	12
• Феномен праукраїнського міфу.....	17
Розділ 2. Варваризація Західної Римської імперії германськими і кельтськими племенами.....	29
• Занепад Західної Римської імперії.....	29
• Вплив античних традицій і християнства на формування середньовічної європейської культури.....	32
• Особливості культурної еволюції стародавніх германців.....	38
• Культурні цінності кельтського світу.....	48
• Кельти на території України.....	60
Розділ 3. Природно-кліматичні чинники і демографічні процеси у давніх слов'ян.....	63
• Розселення східнослов'янських племен.....	63
• Розвиток господарства давніх слов'ян.....	67
• Сімейно-шлюбні відносини у давніх слов'ян.....	73
• Демографічна ситуація в Київській Русі.....	76
Розділ 4. Природні чинники і етнодемографічні процеси західноєвропейського Середньовіччя.....	80
• Екологічні умови життєдіяльності середньовічної людини.....	80
• Міграції населення та демографічна ситуація на європейському континенті.....	83
• Фактори дестабілізації демографічної ситуації у середньовічній Європі.....	88
• Шлюб, сім'я та етнічний склад населення середньовічної Європи.....	91
Розділ 5. Особливості язичницької культури давньослов'янських племен.....	95
• Релігійні вірування давніх слов'ян.....	95
• Ритуали посвячення та жертвоприношення як вияв сакрального праукраїнців.....	112
• Традиції усної народної творчості.....	119
Розділ 6. Антична спадщина і християнський вплив у ранньоевропейській культурі (V – VII ст.).....	121
• Антична традиція в культурі Європи.....	121
• Вплив християнства на розвиток європейської культури V – VII ст.....	125
• Наслідки варварських завоювань для культурної еволюції європейських народів.....	130
Розділ 7. Зародження писемності у праукраїнців як культурно-цивілізаційний поворот.....	140
• Витоки української мови. Поява писемності.....	140
• Роль Кирила і Мефодія у появі писемності праукраїнців.....	143

Розділ 8. Каролінгське та Оттонівське відродження у Західній Європі.....	150
• Розвиток освіти і науки.....	151
• Нові стилі в архітектурі та мистецтві.....	166
• Усна народна творчість і література VIII – XI ст.....	176
Розділ 9. Ранньовізантійська культура (IV – перша половина IX ст.).....	190
• Особливості візантійської культури.....	191
• Розвиток освіти та науки у IV – першій половині IX ст.....	193
• Літературна творчість.....	204
• Архітектура й образотворчо-прикладне мистецтво.....	214
Розділ 10. Християнізація Русі-України. Засвоєння «чужої» і збереження традиційної рідної віри.....	222
• Передумови християнізації Русі.....	222
• Християнізація Київської Русі як необхідність.....	226
• Християнство і язичництво як вияв соціокультурного розколу княжої України.....	236
• Естетика християнізації.....	240
Розділ 11. Культура Київської Русі (IX – початок XII ст.).....	245
• Значення християнізації для розвитку Київської Русі.....	245
• Поширення грамотності, освіти і наукових знань.....	248
• Літературна творчість.....	253
• Проповідь як моральний контекст давньоруської культури.....	256
• Давньоруське мистецтво.....	263
• Культура повсякдення княжої України.....	271
Розділ 12. Середньовічне місто і поява міської культури. Повсякденне життя європейців.....	281
• Зовнішній вигляд середньовічних міст.....	282
• Поява міської культури.....	287
• Побут європейців середньовічної Європи.....	295
Розділ 13. Візантійська культура другої половини IX - XII ст.	305
• Еволюція візантійської освітньої системи.....	305
• Наукові дослідження.....	318
• Богословська думка.....	314
• Візантійська література IX – XII ст.....	315
• Розквіт архітектури.....	319
• Особливості візантійського живопису.....	322
• Апогей розвитку прикладного мистецтва.....	325
Розділ 14. Візантійська спадщина в українській середньовічній культурі.....	330
• Переломлення візантійської спадщини у давньоруській культурі: спектр термінологічного осмислення.....	330
• Особливості рецепції візантійської культури у Київській Русі.....	334
• Візантійський вплив на церковне життя, правовий статус та культуру.....	342
• Візантійська традиція в літературі та мистецтві.....	347
Розділ 15. Трансформація української культурної традиції у період феодальної роздробленості.....	350
• Причини та особливості удільної роздробленості Русі.....	350
• Загальна характеристика періоду феодальної роздробленості Русі.....	357
• Русь і монголи.....	360
• Освіта та літературна творчість.....	363
• Мистецтво XII – першої половини XIV ст.....	366

• Розвиток правової думки.....	368
Розділ 16. Європейська культура високого Середньовіччя.....	371
• Шкільництво і середньовічні університети.....	371
• Від схоластики до дослідного знання.....	376
• Основні жанри літератури.....	384
• Історіографія.....	393
• Архітектура, скульптура, живопис і видовища.....	399
Розділ 17. Українська культура литовсько-польської доби.....	407
• Криза української ідентичності у польсько-литовський період.....	407
• Шкільництво, наукові досягнення та літературна творчість.....	412
• Формування української народності.....	415
• Українське мистецтво XIV – XV ст.	417
Розділ 18. Пізньосередньовічна європейська культура.....	420
• Освіта та наука у Європі XIV – XV ст.....	420
• Літературна творчість.....	428
• Архітектура і мистецтво XIV – XV ст.....	439
Розділ 19. Україна між Заходом і Сходом.....	449
• Між Європою і Сходом: цивілізаційний вибір Володимира.....	449
• Дипломатичні та династичні стосунки із Заходом.....	451
• Русь-Україна в системі відносин західного і східного християнських світів у XIII – на початку XIV ст.....	461
Розділ 20. Пізньовізантійська культура.....	488
• Особливості розвитку пізньовізантійської культури.....	489
• Розвиток освіти і науки.....	490
• Філософська і богословська думка.....	497
• Візантійська література XIII – XV ст.	500
• Архітектура та живопис.....	504
• Прикладне мистецтво.....	506
Розділ 21. Церква у Київській Русі.....	508
• Київська церква після хрещення Русі.....	508
• Проблеми первісної церковної організації на Русі.....	509
• Розвиток церковно-адміністративної структури.....	513
• Стан Київської митрополії до її поділу 1458 р.....	520
• Церковна юрисдикція.....	524
• Міжнародний статус Давньоруської церкви.....	526
Розділ 22. Християнська Церква у середньовічній Європі.....	529
• Поширення християнства та перетворення його на державну релігію.....	530
• Формування християнської догматики. Вселенські Собори.....	533
• Вчення і таїнства Християнської Церкви.....	538
• Християнізація германських і кельтських племен та їхня церковна організація IV – V ст.....	541
• Становлення доктрини папства і створення патримонії св. Петра.....	542
• Раннє чернецтво. Поширення статуту св. Бенедикта.....	546
• Папство і Церква у другій половині IX – середині XI ст.....	549
• Роль Церкви у Європі XI – XV ст.....	551
• Встановлення папської теократії.....	552
• Виникнення і діяльність католицьких орденів.....	554
• Еволюція християнського вчення у часи високого і пізнього Середньовіччя.....	559

• Єресі другої половини XII – XIII ст. Створення і діяльність інквізиції.....	562
• Авіньйонський полон пап.....	569
• Велика схизма і соборний рух. Занепад папства.....	570
Додаток А. Хронологічна таблиця.....	573
Додаток Б. Пантеон давньослов'янських богів.....	577
Додаток В. Пантеон давньогерманських і кельтських божеств.....	579
Додаток Г. Термінологічний словник.....	581
Додаток Д. Географічні назви.....	594
Додаток Е. Видатні представники середньовічної європейської культури.....	604
Додаток Є. Бібліографія	622
Додаток Ж. Показчики.....	662
<i>Предметний показчик.....</i>	<i>662</i>
<i>Географічний показчик.....</i>	<i>668</i>
<i>Іменний показчик.....</i>	<i>673</i>

ПЕРЕДМОВА

Нодії останнього десятиліття (Революція гідності, анексія Криму і гібридна війна, яка ведеться Росією на Сході), а також проголошення курсу України на євроінтеграцію поновно поставили перед нашою державою цілу низку запитань: «Хто ми? Звідки? Який зв'язок нинішньої історії з минувшиною і майбутнім?» А найважливішою є проблема ідентичності українців – історичної, регіональної, національної та цивілізаційної. Це дає можливість нашій державі переосмислити власний геополітичний статус у контексті Східної Європи і загалом європейського континенту.

Не забуваючи у цьому процесі про зміни економічної структури і політичної системи, все ж таки перезавантаження повинно відбутися у гуманітарній сфері – ідеології, ідентичності, стратегії розвитку культури тощо.

Прихильники євразійської інтеграції заперечують європейську ідентичність нашої країни і стверджують, що Україна завжди була і повинна залишатися частиною православного «руського мира» і що європейська інтеграція принесе Україні лише нові біди, навіть втрату незалежності, а вступ до Митного союзу значно зміцнить її економіку та відкриє нові горизонти розвитку. При цьому прихильники євразійської інтеграції стверджують, що Україна ніколи не мала нічого спільного з Європою. Однак історичні факти свідчать про те, що з давніх-давен Україна мала досить інтенсивні зв'язки з європейськими державами і до початку XVIII ст. була самобутнім етнокультурним простором у Європі на кордоні з Московським царством, яке почало називатися Росією лише за Петра I.

Тому тепер, коли наш народ має зробити доленосний цивілізаційний вибір, виникла потреба нагадати собі і довести на історичних фактах нашим євразійським опонентам, які донедавна приховувалися від нас ідеологами російської і радянської імперій, що розвиток України був і залишається нерозривно пов'язаний із розвитком європейської спільноти, починаючи з Київської Русі.

У контексті пришвидшення темпів євроінтеграції, розширення меж Євросоюзу щораз частіше постають питання про середньовічну культурну спадщину, її роль у формуванні європейських цінностей, загалом значення східнохристиянської традиції у Європі та для України. Не варто забувати також про її вплив на західноєвропейську цивілізацію, який пришвидшив її розвиток після хрестових походів та кардинально змінив культурний дискурс в епоху Ренесансу.

В умовах декомунізації і європейського курсу розвитку країн Східної Європи Київ може знову, як це було у період Київської Русі, стати новим лідером східнослов'янського (православного) світу, позбавивши цього неформального статусу Москву, особливо після отримання Томосу Вселенського патріарха про автокефалію Православної Церкви України і відсутністю історичних джерел щодо наявності такого Томосу у Російській Православній церкві. Тому саме середньовічний культурний спадок може стати для українців одним із факторів знаходження власного місця у загальноєвропейській і світовій цивілізаціях, типологічно іншої ідентичності, схожої на ідентичність Київської Русі і Великого князівства Литовського.

Саме цій меті присвячене наше дослідження «Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації», де здійснений компаративний аналіз

багатьох культурологічних проблем давньослов'янського, українського культурного соціуму з подібними тенденціями у європейських країнах, від Великого переселення народів і до завершення епохи Середньовіччя.

Робота складається із 22 розділів і охоплює всі сфери соціокультурної діяльності середньовічної людини (релігію, освіту, науку, архітектуру, музику, театр, міфологію тощо).

Автори намагалися довести присутність київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі, та висвітлити діяльність видатних культурно-мистецьких діячів Західної Європи, Візантії та України.

При написанні книги взято до уваги дослідження провідних зарубіжних і українських медієвістів та культурологів, чийі прізвища та ідеї представлені в нашому дослідженні.

Видання значно доповнюють численні ілюстрації: карти, схеми, картини, архітектурні споруди, скульптури, портрети, ікони, книжкові мініатюри, предмети побуту, зображення божеств тощо, що допоможе читачеві не лише сприйняти викладений матеріал, але й зробити його наочно зрозумілішим, доступнішим і цікавішим.

Конкретизують подану інформацію тематичні додатки (хронологічна таблиця, перелік германських, кельтських і слов'янських божеств, термінологічний словник, географічні назви, перелік видатних представників середньовічної культури, бібліографія до кожного розділу, предметний, географічний та іменний покажчики).

Автори висловлюють подяку рецензентам за критичні рекомендації та поради, які стали при нагоді при вдосконаленні викладеного матеріалу, його аналізу і систематизації.

Сподіваємося, що матеріал книги не лише розширить знання читачів, поглибить їхню зацікавленість культурною спадщиною європейської й української цивілізацій, але й допоможе науковцям, державним і культурним діячам в інформаційному протистоянні з ворогами українського народу.